

Kirsebærblippet

Om hjerte, hånd og hode i pedagogikken

av Arve Mathisen

Denne teksten er trykket i Steinerskolen nr. 3, 2015 i en noe forkortet versjon.

Hjerte, hånd og hode er velkjente bilder på en læring som engasjerer følelse, vilje og tanke. I nyere tid er det Rudolf Steiner som har lagt størst vekt på denne pedagogiske treklangen. Men ideen om å utforme pedagogikken ut fra tanke, følelse og vilje er på ingen måte ny med ham. Disse tre har en lang historie som medspillere i en helhetlig og balansert læring. Allerede hos Platon finner vi kimer til en slik pedagogisk tenkning, mens det er skolereformatoren Johann Heinrich Pestalozzi som på 1800-tallet gjør ideen om hjertets, håndens og hodets læring allment kjent.

Beveget av kirsebær

Øverst i Frogneparken, langt fra turistvrimmelen lenger nede ved Vigelands skulpturbro, står et kirsebærtre som nå på sensommeren er fullt av røde, fristende bær. Sant å si har jeg ikke sett bærene før i dag, og grunnen til at jeg fikk øynene opp for dem var et japansk reisefølge som akkurat kom gående mot kirsebærtreet samtidig med meg. På god avstand ser de treet, peker, ler, og snart løper en av de voksne mennene mot treet og hopper så høyt han klarer for å fange et bær. Bom, de hang for høyt. Stor munterhet i gruppen. Snart står de alle under treet, ser opp og har åpenbart moro, for latteren klinger langt avgårde. Så begynner de å hoppe, fanger en gren, og kirsebærene havner i munnen. Her er hjerte og hånd i sving. Glede og lyst spiller sammen med armer og ben i jakten på de røde bærene. Men også hodet hører med. For japanere er kirsebær høykultur, dypt forankret i landets filosofiske tradisjoner. I løpet av den korte tiden kirsebærtrærne blomstrer i Japan holdes hundretusener av små og store fester under dem. Med sake, sang og poesi feires blomstenes flyktige visitt. *Kirsebærblippet* er fundert i kultur og kunnskap og handler om å sanse, beveges, begeistres og erkjenne.

Intuitiv sammenheng

Det er noe intuitivt og nesten pedagogisk selvinnlysende at tankemessig læring hører sammen med følelsesmessig engasjement og skjer når elevene gjør konkrete erfaringer. Gjennom at pedagogikken utformes med bakgrunn i denne idé-treklangen inviteres barn og unge med til læring og utvikling på en helhetlig måte. Tanke, følelse og vilje refererer til aktiviteter. Verbene *å tenke, å føle og å handle* sier noe om hva barn og unge gjør mens de lærer og utvikler seg. Når disse settes inn i et pedagogisk utviklingsperspektiv, har man steinerpedagogikken i et nøtteskall. I Steinerskolen bygger tenkning og begrepsdannelse på emosjonelle opplevelser, som i sin tur bygger på den mest grunnleggende *learning by doing*. Steiner videreførte på denne måten en lang pedagogisk tradisjon med å integrere aktiviteter, følelser og intellektuell læring.

Pestalozzis hjerte, hånd og hode

Det var altså sveitseren Johann Heinrich Pestalozzi som for ca. 200 år siden gjorde treklangen hjerte, hånd og hode til et verdenskjent ideal for pedagogikken. Disse tre er Pestalozzis metaforer for følelse, vilje og tanke, som dengang var aktuelle grunnbegreper i psykologi, filosofi og pedagogikk. I 1755 utga Moses Mendelssohn sine *Brev om sansingen*, et verk som inneholder den første moderne psykologi basert på at sjelen besitter tre fundamentale egenskaper eller evner; følelse, vilje og forståelse¹. Immanuel Kant inndelte sitt filosofiske hovedverk i nettopp disse tre områdene, og i 1794 skriver Friedrich Schiller om tre tilsvarende grunnkrefter i oppdragelsen.

Pestalozzi var en mann av sin tid og samtidig en original og visjonær personlighet. I dag regnes han som grunnskolens far, fordi han skapte en ny type skole for alle barn, både jenter og gutter, fattige og rike, der læringen skjedde på barnas premisser og ut fra deres engasjement. Det handlet ikke primært om å lære bort, eller formidle kunnskap. Pestalozzis skole inviterte barna til egenaktivitet, til å erfare, sanse, benevne og forstå verden. Elementardannelse, kalte han denne pedagogikken. I sin siste bok, *Svanesangen*, skrevet noen måneder før han døde, skriver Pestalozzi:

«Elementardannelsens idé handler om en naturlig utfoldelse og forming av de krefter og anlegg som finnes i menneskehjertet, i menneskeånden og i kunstferdig handling. ... Kun det som forenes i menneskenaturen som hjerte, hode og hånd er virkelig dannende. ... Øyet vil se, øret vil høre, foten vil gå og hånden vil gripe. Likedan vil hjertet tro og elske og ånden tenke. ... Pedagogikken rekker naturen hånden når den sikter mot utviklingen av en opplyst kjærlighet, en dannet forstand og en opplyst sans for handling.»²

Enhver ensidig utvikling av disse kreftene var skadelig, hevdet Pestalozzi. Nettopp balansen mellom de tre gir rom for både ansvar og frihet, for både moral og livsutfoldelse. Og denne balansen kan oppstå når lærerne evner å lytte til barnas egenart, når de evner å lokke frem det som allerede lever i elevene. En ydmyk holdning og en respekt for alt barna allerede mestrer ligger til grunn for Pestalozzis pedagogikk.

Hvorfor kroppen?

Man kan spørre hvorfor Pestalozzi valgte kroppen som utgangspunkt for sine metaforer om en helhetlig pedagogikk. Allerede Platon hadde i siste del av dialogen *Timaios* knyttet sjelens tre deler til ulike kroppsdelene, forstanden til hodet, følelser til brystet og begjæret til mageregionen. Pestalozzi gjør noen viktige endringer i forhold til Platons korrespondanser. I tillegg til hodet som begge har felles, trekker Pestalozzi frem hjertet og hånden. Hjertet som

¹ Se Hilgard, Ernest R. (1980). The trilogy of mind: cognition, affection, and conation. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16, 107-117 for en historisk gjennomgang av ideene om følelse, vilje og tanke fra 1650 til det 20. århundret.

² Pestalozzi, Johann Heinrich, & Buol, Conrad. (1976). *Heinrich Pestalozzi, ausgewählte Texte für die Lehrerbildung, Erziehungspraxis und Sozialarbeit*. Basel: Springer. Oversatt fra tysk av AM. Teksten er hentet fra sidene 83 og 84.

bilde er inderligere enn brystet og hånden sier noe helt annet enn magen om hva et menneske kan gjøre i verden. Pestalozzis hjerte, hånd og hode retter oppmerksomhet mot de aktive og kroppslige båndene som knytter oss mennesker til hverandre og til naturen. For Pestalozzi handler dette om frihet, om sammenhengen mellom det innerste i et menneske og et kroppslig samspill med verden. Slik forstått har kroppen dobbelt relevans for pedagogikken, den viser innover mot sjelen og utover mot ansvarlig og opplevende handling.

Kroppen, dette gåtefulle instrumentet, dette levende menneskeselvet som er oss gitt, denne kroppen kan forstås som 'stedet' der natur og kultur aller mest dynamisk virker sammen. I dag vet vi mye om hva kroppen kan si oss. Hva sier hjertet, skuldrene, magen eller huden på kinnet? Den som kan lytte til kroppens språk vet noe vesentlig om seg selv og om kunsten å være menneske. Pestalozzis hjerte, hånd og hode kan sees som en invitasjon for pedagogikken til å forankre læring og utvikling i det kroppslige, til et levende samspill mellom natur og kultur.

Også steinerpedagogikken er dypt forankret i en forståelse av kroppens sentrale betydning for all læring. I dagens pedagogiske tenkning har kroppens behov og muligheter generelt sett fått en langt mer sentral plass enn for kun få år tilbake da kognitiv læring var nærmest enerådende.

Hjertet

Hva mente Pestalozzi med hjertets, håndens og hodets læring³? For ham var hjertet mye mer enn kun et uttrykk for de følelser som alltid ledsager tanker og handlinger. I Pestalozzis pedagogikk rommer hjertet alt fra handlingsmot til den største religiøse inderlighet. Hjertet er uttrykk for kjærlighet, tro, tillit og takknemmelighet. Det er en 'indre sans' for Pestalozzi hvor mennesker kunne bli var tilværelsens dypere mening, en kilde der samvittighet, anelse og håp kunne næres. Hjertets skoloring begynner i hjemmet, hevdet Pestalozzi. Han var svært opptatt av den kjærligheten som en mor kan vise sine barn. En tilsvarende relasjon av tillit hører også med i forholdet mellom lærer og elev. Før en tillit er skapt, vil ikke barn åpne seg for slike dypere lærende relasjoner som bidrar til utvikling og ekte læring⁴. For Pestalozzi er hjertet det første og viktigste i pedagogikken, mens hånden og hodet er underordnede:

«Tro og kjærlighet er alfa og omega for en naturorientert og elementarisk dannelse. Åndens og håndens dannelse er underordnet kjærligheten og skal fremst bidra til en harmoni og en likevekt blant våre evner.»⁵

³ Fremstillingen her er basert på Brühlmeier, Arthur. (2010). *Head, Heart and Hand. Education in the Spirit of Pestalozzi*. Cambridge: Sophia Books.

⁴ Klaus Mollenhauer gjør et stort poeng av dette temaet i boken *Glemte sammenhenger, om kultur og oppdragelse*. (1996). Oslo: Ad notam Gyldendal.

⁵ Pestalozzi & Buol, 1976, s. 85.

Hånd og hode

Pestalozzis forståelse av hånden er langt mer spesifikk enn at den er et bilde på handling i sin alminnelighet. Hånden blir i hovedsak forstått i retning av håndverk og symboliserer alle de handlinger som utføres i en sosial og skapende sammenheng. Hånden gir gaver og gir levebrød. Den tar og mottar, forvandler mennesket selv og dets verden. Pestalozzi skriver om håndens *kunst* som en form for kunnskap. Samtidig legger han vekt på en allmenn styrking av kroppen gjennom gymnastikk og bevegelse, helst gjennom naturlige aktiviteter og lek ute i frisk luft.

Pestalozzi lar hodet være bildet på erkjennelse i videste forstand. Det handler om forståelse, god bruk av språket, hukommelse, sansing og logisk tenkning.

Utvikling og kunsten å leve i nået

Helt siden Platon og Aristoteles satte tenkningen og erkjennelsen øverst på rangeringslisten over sjelens egenskaper, har følelsene og viljen fått mindre oppmerksomhet. Dette har gjenspeilet seg i pedagogikken hvor hodets læring historisk sett ofte har vært enerådende. Interessant nok var både Platon og Aristoteles enige om at den intellektuelle læringen skulle komme sist. Før en ungdom var moden til tankemessig refleksjon og virkelig erkjennelse, krevdes en skolering av kroppen og følelsene gjennom musikk, dans, fortelling og gymnastikk. Mange av de store pedagogiske tenkerne opp gjennom historien har sett på tenkningen som tilhørende et senere utviklingstrinn enn følelsesmessige opplevelser, sanseintrykk og aktiviteter. Det gjelder for eksempel *Jan Amos Comenius* på 1600-tallet, *Catherine Macaulay* på 1700-tallet, *Friedrich Fröbel* på 1800-tallet og *John Dewey* i det 20. århundret, for å nevne noen.

I steinerpedagogikken videreføres denne lange tradisjonen med at også her kommer den intellektuelle læringen sist i tid. Slik kan tenkningen bli en frukt, en fullbyrdelse og en sammenfatning av tidligere læring med hånd og hjerte. Rudolf Steiner tilordner håndens læring til de syv første leveårene, hjertets læring til grunnskoleårene og hodets læring til tiden etter puberteten. Slik danner hånd, hjerte og hode en tidsfigur i skolegangen og gir de ulike alderstrinnene sin signatur. Også for Steiner spiller følelseslivet en helt sentral rolle. Følelsene er for ham nettopp formidleren mellom tanker og handlinger. Følelsene er på mange måter navet i sjelen, og det som gir retning både til hva som skal gjøres og hvordan noe kan forstås.

I sin mer kosmologiske tenkning knytter Steiner viljen til fremtid, tanken til fortiden og følelsen til nået⁶. Slik kan steinerskolens fokus på følelsenes helt sentrale rolle i grunnskolen forstås som en storslått pedagogisk øvelse i å leve i nået. Det handler om evnen til undring, til spontanitet, entusiasme, medfølelse og rettmessig avsky. Intensjonen er at barn og unge kan

⁶ Steiner, Rudolf. (2008). *Almen menneskekunnskap som grunnlag for pedagogikken*. Oslo: Antropos.

lære å orientere seg ut fra egne bankende hjerter, i levende puls med det som skjer blant og omkring dem.

Følelsene først

Følelsenes sammenheng med nået, med øyeblikket og hverdagslivets enkelhet og storhet, kan lett gjøre dem usynlige. De bare er der. Spørsmålet blir om vi har mot og innsikt nok til å la følelsene virkelig komme til sin rett i pedagogikken. Hvor lett kommer de ikke i skyggen av tenkning og aktivitet?

Allerede Platon antyder at sjelens følelsesdel, *thymos*, var den mest mottakelige for oppdragelse, mer enn forstanden og begjæret. Følelsenes dannelse kunne bringe orden i den komplekse og motsetningsfulle menneskenaturen hevdet han⁷. For Platon var nesten ingenting godt nok for barns sensitive og formbare følelsesliv. Kun den aller reneste musikk og poesi skulle komme barna for øre. Et finstemt, kraftfullt og rent følelsessentrum var for Platon en nødvendig etisk veiviser i livet og samtidig en forutsetning for en sannferdig tenkning.

Den tyske sosiologen *Max Scheler* (1874-1928) er blant dem som har tenkt dypest omkring følelsenes betydning. Han ser på hjertet som et etisk organ, som senteret for gode handlinger. Hjertet har ifølge Scheler evnen til å skrelle bort det uvesentlige og komme til kjernen av hva som bør gjøres. Begrepet *ordo amoris*, hjertets eller kjærlighetens orden, ble skapt av Scheler for å betegne:

«de muligheter vi har til å oppdage, bak forvirrende fakta om mulige relevante moralske handlinger, den enkleste formen for grunnleggende menneskelige mål, en fundamental etisk formel for vår eksistens og vårt moralske liv.»⁸

Ja, for Scheler var det klart at «før mennesket kan være et tenkende eller handlende vesen må det ha kjærligheten»⁹.

I hjertet smelter store og små ting sammen

I dag er pedagogikkens følelsesregister åpenbart både rikere og mer motsetningsfylt enn det var for Platon og Scheler. Ingen vil lenger sensurere bort alt som ikke er av reneste eller edleste art. Også en berettiget kritikk kan rettes mot slike former for følelsesmessig disiplinering som Lynn Worsham kaller 'pedagogisk vold', der skolens påvirkning av følelsene mest av alt skaper undertrykkelse og politisk usynliggjøring ved å bygge opp under

⁷ Se denne grundige doktoravhandlingen for en gjennomgang av Platons ideer om sjelen i sammenheng med hans pedagogikk: Wilburn, Joshua. (2011). *The ally of reason: Plato on the spirited part of the soul*. (PhD), Princeton University, Princeton.

⁸ Relativt fritt oversatt fra side 83 i Scheler, Max. (1973). *Selected philosophical essays*. Evanston: Northwestern University Press.

⁹ "before man can be an *ens cogitans*, or *ens volens*, he is an *ens amans*" Scheler, Max, & Frings, Manfred S. (1974). *Max Scheler (1874-1928): centennial essays*. The Hague: Nijhoff, side 83.

fordommer mot marginaliserte grupper i samfunnet¹⁰. Likevel kan vi se en historisk påminnelse i Platons og Schelers tenkning. Nå står vi foran en rekke utfordringer som ikke primært kan løses gjennom teknologi og intelligens, heller ikke gjennom mot og handlekraft. Ja, mange av samtidens problemer er nettopp skapt av kunnskaper og handlinger uten forankring i et bankende hjerte. Kanskje kan Pestalozzi lære oss noe om hjertets forrang, Platon om dets formbarhet og kraft og Scheler om følelsene som etisk kompass?

Gjennom sin pedagogikk har Steiner utformet et rikt repertoar av aktiviteter og læringsmåter som setter følelsene i sentrum. En rytmisk og levende læring søker å spille på lag med bankende hjerter. Musikk, dans og billedrike fortellinger er der for å gi følelsene dybde og klangbunn. Integrasjonen av tanke, følelse og vilje betyr at identitetsdannelse og etikk kan knyttes til kunnskapslæring. Elevene gis mulighet til å være følelsesmessig tilstede og handlingsmessig beredt i forhold til sine tanker. Kunnskap kan da bli en del av dem selv, noe de *er* og ikke bare noe de *har*.

Jeg kommer igjen til å tenke på de japanske gjestene i Vigelandsparken. Så enkelt kan det jo være; et blick for kirsebær, noen korte øyeblikk med latter og røde bær i munnen. For japanernes feiring av kirsebærblomstringen er nettopp en hyllest til det forgjengelige, til nåets flyktige karakter og dets berøring med evigheten. I hjertet smelter store og små ting sammen.

¹⁰ Worsham, Lynn. (1998). Going Postal: Pedagogic Violence and the Schooling of Emotion. *JAC*, 18(2), 213-245.